

מחפש מקום

הראל ציפליביץ

מיום עומדי על דעתי, ישנה שאלה שמפריעה למנוחתתי, היכן יימצא מקום יציב לרגלי? היכן יימצא הקשר לנשמתתי? שלא אהיה כעלה נידף, הנד מגל אל גל ברוח, ללא שייכות וקשר, ללא שורשים וקרקע יציבה, תלוש, מנוכר מכל הסביבה.

על חשיבות מציאת מקום, בהקשר עליו דיברנו לעיל, אפשר ללמוד מדברי המהר"ל בנצח ישראל (כד): "המקום הוא קיום אל אשר הוא מקום אליו, כאשר מעיד מלת מקום שהוא לשון קיום, והיציאה מן המקום שהוא קיומו הוא אבוד אל אשר הוא מקום אליו"¹. ולכן ברור ששאלה זו של מציאת המקום היא שאלה קריטית ומשמעותית מאין כמותה.

חשבתי לעצמי, אפנה בשאלה נכבדה זו לחכמים, אשאלה מפי ישישים.

בתחילה אציג 4 שיטות בזו אחר זו כתיאור מסע חיפוש של בן אדם, כאשר תוך כדי אביא מקורות לדברים - זיגמונד פרויד, אלפרד אדלר ויקטור פרנקל ולהבדיל הראי"ה קוק זצ"ל - כאשר שלושת הראשונים, בסדר עולה, אמנם מתארים רבדים משמעותיים באישיותו של האדם, אך דבריהם לענ"ד הינם חלקיים ואי אפשר להסתפק בהם, ולבסוף הראי"ה קוק, ששם דגש לפי הבנתי על נקודה אחרת לחלוטין, שהיא נקודה משמעותית ממצה וכללית, ולאחר מכן אתעכב על שיטת הרב קוק עם מקורות.

ועוד צריך להקדים, ששאלה זו אינה שאלה אובייקטיבית שיש לדון בה בכלים מדעים, הרי כל שיטה מן השיטות מצביעה על נקודה שקיימת בנפשו של האדם, אלא השאלה היא היכן בוחר האדם לשים את מרכז החיים, לקבוע את מקום משכנו.

1 המהר"ל אמנם מדבר על א"י - שודאי הינה קודם כל מקום פיזי, טריטוריאלי, אבל מ"מ ברור לי שהמהר"ל רואה את א"י כמקום של עמ"י, לא רק במונח הפיזי, אלא גם במונח עליו מדובר במאמר, שא"י מהווה את ההקשר, הקרקע היציבה, הבית של עמ"י, שרק על גביה הוא יכול להביא לידי ביטוי את יכולותיו.

1. ארבע השיטות כתיאור של מסע חיפוש

א. החיה

בתחילה פניתי לגדול הפסיכולוגים², זיגמונד פרויד שמו, אומנם מומר ל"ע אבל בקרבו וודאי נשמה יהודית עוד בוערת, במאמריו קראתי על אגו וסופר אגו ועוד כל מיני עניינים.

ואם נאמר את הדברים במילים פחות גבוהות, לפי דעתו, אפשר לומר כי האדם בנוי מכעין שתי קומות:

קומה ראשונה - היא מרכז אישיותו, מלאה בחיות רעות, תאוה אדירה ללא מעצורים, דובים ונמרים ועוד כל מיני מרעין בישין. זו קומת האגו.

קומה שנייה - הנבנית על גבי הקומה הראשונה מכח ההרגלים החברתיים, שם נמצאים כללים וחוקים, נורמות מוסריות מכל הגוונים. זו קומת הסופר-אגו.

ובין הראשונה לשנייה ישנם כעין ארובות ופתחים מכוסים במכסים, ותודעת האדם כביכול נמצאת לה בקומה השנייה. וכאשר מלמטה קופץ לו נמר דרך אחד הפתחים, האדם סוגר עליו את המכסה, דוחפו למטה בכח אדירים. ובעודו דוחפו למטה, מהעבר השני קופץ לו דב, ומחר קופץ האדם לדב לדוחפו למטה. כך קופץ לו האדם במשך ימיו חייו מפתח אחד למשנהו ודוחף את החיות הרעות למטה, שח"ו לא יפרו את הכללים.

ועל פי אלו הדברים האדם ימצא את מקומו, אם יצליח ליצור איזון בין הדברים - מחד, את החיה שבקרבו הוא אינו יכול לשחרר למרחבים, כך לא יישאר עולם לסובבים, ומאידך, הוא אינו יכול לכלוא אותה לחלוטין, כך יכנס לדיכאון בלא חיות. צריך הוא ליצור איזון, אמנם חיה, אבל שומרת על הכללים.

וכך הוא כותב, באלו המילים: "מצפון הוא תוצאה של וויתור על דחפים", ועוד הוא אומר: "ישנם הרבה יותר אנשים המקבלים על עצמם את התרבות מתוך צביעות, מאשר אנשים תרבותיים באמת".

וככל שחשבתי על הדברים, הרגשתי שזה אינו יכול להוות מקום לאנשים, והיאך אפשר בכלל לחשוב כך, שהאדם אינו אלא חיה עם כללים, ועוד חיה שהורע מזלה והושמה בבית אסורים, שממנו לא משתחררים חיים, בית אסורים של כל הנורמות המוסריות מכל הסוגים.

2 כידוע פרויד הינו אבי שיטת הטיפול של הפסיכו-אנליזה, והראשון שדיבר על התת מודע וכי.

ב. ההקשר החברתי

המשכתי לעיין בספרים, והגעתי לספריו של אלפרד אדלר, המדבר על הקשרים חברתיים, מחלק את בני אדם לכל מיני סוגי אנשים, ואם נסכם בגסות, לפי דעתו המקום חברתי של האדם הוא שנותן לנו את מקומו בעולם.

וודאי שיחסים בין אנשים זהו דבר יותר גבוה מאשר יצרים, אבל גם זה לא היווה מנוחה לנפשי, מזור לנשמת. ככל שהעמקתי בדברים, הרגשתי סחרחורת אדירת מימדים, ואת ראשי מלאו חשבונות אין סופיים, על מה פלוני עשה לי לפני כמה שנים, ומה הדודה אמרה רק לפני מספר ימים, מי הזמין אותי לשמחתו ומי שכח אותי אחר גבו, וכן הלאה והלאה. והרגשתי שחלף מקום והקשר, תחושה של קרקע יציבה, אותה אני מחפש, רק סחרחורת אני מקבל מאלו הדברים.

אדם שחי כך אינו אלא עבד של אנשים, עבד למצבי רוח עולים ויורדים, משועבד לדבר שלא פחות נורא להשתעבד לו מאשר ליצרים, והמשכתי לי הלאה בחיפושים...

ג. משמעות

ובאחד הימים הגיע לידי ספר נפלא, אומנם קצר אבל מלא בפנינים, "האדם מחפש משמעות" שמו, כתב אותו יהודי בשם ויקטור פרנקל, שעשה מחקר בזמן השואה מתוך מגמה להבין מהו הדבר שאפשר לניצולים לשרוד את הימים האלו האימים. לאחר תיאורים מופלאים, מגיע הוא למסקנה שתחושת המשמעות לחיים היא שאפשרה לשרוד. אדם שהיה לו בשביל 'מה' לחיות, הוא זה שהצליח לעבור את כל המכשולים.

ומכאן הוא הגיע למסקנה שהדבר שייתן לאדם את מקומו בעולם, זוהי תחושת המשמעות לחיים, התחושה שיש כיוון אליו הולכים, תחושת היעד אליו שואפים. בתחילה התלהבתי עד למרומים, הרגשתי שהוא מדבר במיוחד בשבילי, מתאר את מקומי ואת מאווי נפשי.

ובאחד הימים בהם צעדתי ברחוב, ואני מפלס את דרכי בינות לאנשים הרבים, ראשי התמלא בהרהורים. דמיינתי את עצמי עולה מעלה מעלה לגבהים, וככל שאני עולה למרומים, רואה אני יותר ויותר אנשים, והאנשים הולכים והופכים לקטנטנים, ממש כמו נמלים שמתרוצצות הנה והנה לכל מיני כיוונים, והנה אחת

הנמלים מצאה גרגיר חיטה ומיד כולן מגיעות, וגם בפינות הרחוב ישנה מהומה וכל האנשים מפנים מבטים.

והשאלה עלתה מאליה בקרבי במלוא עוצמתה: "וכי זה הוא מקומי? נמלה בין אלפי נמלים? יבחוש בין כל היבחושים?!"

ובעודי מהורהר במחשבות חזרותי לביתי, ובהיכנסי לבית, נקלע לידי ספר התנ"ך, דפדפתי בו ופתחתי בספר דברי הימים, אשר בו רשימות רשימות של אנשים, שבקריאה רציפה ובתוך כמה דקות ניתן לגמוע לא מעט הולכי שתיים, אולי למעלה מחמשים. ובליבי המחשבות חזרו להתרוצץ, הרי כל שם כאן היה עולם ומלואו, עם חלומות ויעדים, עם תחושה חזקה שהוא ישנה את העולם למקום טוב יותר לכל הסובבים. והנה, עברו הימים, ומה שנשאר מכל אותם חולמים? מה שנשאר מכל אלה שהיתה להם "הרבה משמעות לחיים"? רק שם בדברי הימים, ואני הרי אפילו שם כנראה לא אשאיר לדורות הבאים.

ואז הבנתי שכנראה אין לי מקום בעולם. לעולם לא אמצא קרקע יציבה לרגלי, הרי מה אני לעומת האין הסוף של המציאות אדירת המימדים? גוף אפל שפל וקצר ימים, עלוב ומסכן ללא כל תוחלת נצחית ארוכת ימים.

ד. ריבונו של עולם

ובעודי הולך כך, מיואש ללא יכולת להרים חיוך על הפנים, חש שאני הולך וקטן במימדים, ועוד מעט ובקושי אהיה גרגר חול עליו דורכים, ופתאום אני שומע קול הקורא לי ממרומים: "הי, אתה שם במרחקים, שותף אני מחפש בתחתונים³. רוצה אני לגאול את העולמות, להאיר את כל המחשכים, ואתה נמצאת ראוי לתפקיד".

"אני ראוי לתפקיד?!", חשבתי לעצמי, "הרי אני מסכן ועלוב, דל וחסר אונים".

"לא התבלבלתי, אותך אני צריך", אומרת בת הקול. "רק אתה ראוי לתפקיד, עליך אני סומך, כך אני מאמין. אל תמעט בערכך, לגדולות אני מיעד אותך".

"מה?! אלוהים מאמין בי? אז כנראה בכל זאת יש בי משהו, ולא סתם משהו - אלא אין סוף, שהרי ה' שם בי את יהבו, נתן בי את מבטחו, רק אותי שלח למלא את שליחותו, לבשר לכל העולם את שמו".

ופתאום הבנתי היכן נמצא מקומי, הבנתי שבאמת אין לי מקום בעולם, לולא ה'

פינה לי מקום, לולא ה' העמידני על רגלי, ושלחני לשליחות. בעצם, הוא הנותן לי את מקומי, את שייכותי, את הקרקע היציבה מתחת לרגליי. ומתוך נשמתי יצאה הזעקה: "מקום מנוחתי הוא רק באלוהים"⁴.

2. העמקה בשיטה האחרונה

בתחילת עץ חיים לאריז"ל מתואר שבתחילה אור אין סוף מלא כל עלמין, וה' פינה אורו הגדול אל הצד כך שנוצר חלל ומקום פנוי, לתוכו המשיך ה' קו של אור ממנו השתלשלו העולמות כולם. בדבריי לעיל יש מעין תיאור הפוך, לא ממבטו של הבורא, לפי סדר הדברים מבריאת העולם, אלא ממבטו של האדם, החי במציאות ומגיע לתחושה והבנה זו שה' הוא זה שנותן לו מקום, ולולא זה באמת אין לו מקום, מתוך הסתכלות מושכלת בעולם ובמציאות.

חוויה זו מסבירה הרבה דברים במאמרי חז"ל ובהנהגתם של גדולי ישראל, ניתן לכך כמה דוגמאות:

א. החוויה מתוכה צריך לגשת לתפילה

במשנה (ברכות ה, א) מובא שצריך לבוא לתפילה מתוך כובד ראש, וכמקור הגמרא (שם ל): מביאה את הפסוק: "עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה" (תהלים ב, יא) ומביאה עליו את דרשת רבה: "במקום גילה שם תהא רעדה". יוצא מהגמרא, שלתפילה, שבעצם הינה פגישה עם ריבנו של עולם, צריך לבוא מתוך תחושה של גילה ורעדה. וצריך להבין מהו מקומה של הגילה, מהו מקומה של הרעדה ומהו היחס ביניהם?

הדבר התבאר לי באמצעות סיפור⁵.

מעשה באחד מתלמידי הגאון מווילנה, שברבות הימים עזב את בית מדרשו של הגר"א והלך להיות רב במקום אחר. חלפו השנים ויום אחד הוא חזר לביקור בבית רבו, ובעודו נוסע ומתקרב לעבר היעד, בראשו עולים בחזרה הקולות והצלילים מבית הרב, כיצד למדו לפני הרבה שנים, ממיתים עצמם באוהלה של תורה. נזכר הוא בכל החלומות הגדולים שהיו באותם הזמנים, בכל הכיסופים והגעגועים,

4 ע"פ אורות, זרעונים, צימאון לאל חי.

5 מופיע בשרי המאה ח"ב פרק ה עמ' 52, והארכתי אותו כיד הדמיון הטובה עלי.

וככל שהמחשבות הולכות ונצבעות בצבעים עזים, הוא חש איך בית מדרשו של הגר"א הולך וגדל לגבהים אדירים והוא לעומתו הולך וקטן, מצטמצם במימדים. "מה היה אז ומה עכשיו? על מה חלמתי ומה קרה בפועל?". הנה הוא כבר עומד בפתח בית רבו ודופק, הגר"א פותח את הדלת וניצב מולו, והוא עומד ומרגיש את עצמו הולך וקטן, מביט אל הגר"א שהולך וגדל לעומתו, ובעודו שקוע בהרהורים, שומע הוא קול קורא אליו: "שלום לך, תלמידי היקר ואהוב, כמה טוב שבאת לביקור. חבל על זמננו, הבא נחדש כמקדם ימינו, נלמד ביחד". והתלמיד בראשו חושב: "מה, הגר"א עוד מעונין בי?! חפץ ללמוד עמי?! כנראה בכל זאת משהו אני שווה", גבו של התלמיד מזדקף, והרב ותלמידו יושבים בצוותא ללימוד.

לאחר שפגשתי את הסיפור, חשבתי שאולי החוויה שעברה על התלמיד בבואו להיפגש עם רבו, זו החוויה, להבדיל, שמתוכה צריך כל אדם לבוא לפגישה עם בוראו. בשעה שהוא בא להתייצב מול האין סוף, עליו לחוש איך הוא הולך וקטן, עד שאישיותו הופכת להיות כאין, ורגע אחד לפני שהוא נעלם לחלוטין, פתאום שומע הוא קול אלוהים הקורא אליו, מבעד למחשבותיו, קול שאומר לו "בך אני מעונין כשותף, למענך בראתי את העולם". ומתוך חוויה זו האדם עומד בתפילה, וזו החוויה שמהולה היא בגילה ורעדה. בתחילה האדם מתמלא ברעדה, בהרגשתו את עומק שפלותו, ולאחר מכן מתמלא הוא בגילה אדירה, בשומעו את קול אלוהיו המעוניין דווקא בו. ומתוך הבנה ותחושה זו, פותח היהודי את תפילת שחרית, ובעצם פותח את כל יומו.

אותו הרעיון חוזר גם בתפילת "מודה אני". הראי"ה קוק (בסידור עולת ראייה) מתעכב על השאלה מדוע אנו אומרים "מודה" ורק אחר כך "אני", כאשר לכאורה סדר הדברים היה אמור להיות הפוך, קודם "אני" ורק לאחר מכן "מודה". והוא עונה שכאשר אדם קם בבוקר הוא אינו יכול לומר "אני", שהרי אליבא דאמת, כשנסתכל על מכלול המציאות, הוא אינו אלא פסיק קטן בטל ומובטל מול כל המערכות העצומות של המציאות, ובטח ובטח מול האין סוף ברוך הוא. רק מכח העמידה מול בורא העולם בהודאה, עמידה מול בורא עולם המעוניין בו וחפץ ביקרו, יכול האדם לומר "אני". וזה אולי עומק המילים "רבה אמונתך", שלרוב מסבירים רבה האמונה שלי בך, בבורא עולם, אבל אולי נאמר אחרת, רבה אמונתך בי, ה' מאמין בי שאני יכול למלא את רצונו בעולם, ולכן החזיר לי את נשתי בבוקר.

ב. בין ענווה לתקיפות

בתחילת שרי המאה (ח"א עמ' 1-2) מספר הרי"ל מימון, שבקטנותו, בשעה שלמד אצל אביו, היה אביו רגיל כמדי פעם בפעם להכניס שעה של שעשועים, בה הם היו קוראים סיפורים על גדולי ישראל מהדורות הקודמים. אביו היה רגיל לומר, על משקל הגמרא בברכות (ט): לעולם יקרא אדם תולדות גדולי ישראל, ולא תולדות גדולי ישראל בלבד, אלא גם תולדות גדולי אומות העולם, שאם יזכה יבחין בין גדולי ישראל לגדולי אומות העולם. **גדולי אומות העולם**, ככל שהוסיפו שררה הוסיפו גאווה, ככל שהוסיפו גדולה הוספו תאוה, ו**גדולי ישראל**, לעומתם, ככל שהוסיפו שררה הוסיפו ענווה, וככל שהוסיפו גדולה הוסיפו כוחות אדירים לעשייה.

לענ"ד הנקודה המבדילה נעוצה בשאלה מי במרכז, האם האדם הוא זה שמרכזו או האלוהים הוא זה שבמרכזו. **אצל גדולי האומות**, המרכז הוא האדם, ולכן ברור שככל שהאדם גדול יותר הוא דורש כבוד יותר, וככל שהוא יותר בעל אמצעים הוא תאוותן יתר, שהרי אליבא דאמת הוא המרכז והעולם נועד כדי לשמשו. **אבל אצל גדולי ישראל**, החיים מתוך החוויה עליה דברנו לעיל, המרכז הוא אלוהים והם רק באים מכוחו. לכן, ככל שיש להם יותר כישיונות, הם מתמלאים יותר ויותר בתחושת אחריות ושליחות, שהרי ה' שם בהם את הכוחות על מנת שישפיעו איתם על המציאות, ישנו ויתקנו אותה.

עניין זה, הסביר לי נקודה נוספת שהיתה בעיני לחידה. כאשר קראתי סיפורים על גדולי ישראל, ראיתי מחד סיפורים רבים על גדולתם וענוותנותם האדירה, ומאידך על תקיפותם הרבה, ולא הבנתי כיצד שתי מידות אלו, שאצלי הורגשו כסותרות, דרות בכפיפה אחת בתוך אותו האדם.

אולם לאחר שהפנמתי את התובנות שלעיל, הבנתי שכאשר אדם מבין שה' הוא זה שנמצא במרכזו והאדם רק בא מכוחו, הבנה זו יוצרת אצלו בו זמנית שתי מידות שממבט חיצוני ושטחי נראות כסותרות. מחד, האדם מתמלא ענווה בשעה שהוא מבין שהוא רק כלי לשליחותו של ה', ומאידך, הוא מתמלא בתקיפות אדירה, שהרי כל עוד הוא הנמצא במרכזו, כאשר הוא בא להילחם על משהו הוא בא מכח עצמו (וגם אם האדם מחשיב עצמו מאוד, בסתר ליבו יודע שהוא אינו אלא ילוד אישה קצר ימים ושבע רוגז). אך בשעה שהוא מבין שה' הוא זה הנמצא במרכזו, הוא אינו בא בשם עצמו, בשם משהו זמני וחולף, אלא בא בשם ה', בשם האין סוף ברוך הוא הנצחי.

אפשר לומר שדווקא התחושה של ההתבטלות מול בורא עולם, היא זו המצמיחה תחושה של משמעות גדולה, של אישיות אין סופית.

דבר זה מתבאר בדברי המהר"ל (בהקדמה לנצח ישראל) כאשר הוא מדבר על שם יעקב ושם ישראל: "שם יעקב... הוא סיבה לשם ישראל - כי שם יעקב נקרא מלשון שהיה יעקב מקטין את עצמו כמו עקב, ואין דבר יותר שפל מן העקב, ודבר זה היה סיבה שיהיה הש"י מגביה אותו עד שיקרא ישראל על שם "שריתי עם אלוהים ועם אנשים", שכל המשפיל עצמו הקב"ה מגביה אותו, ומפני כך ישראל ג"כ נקרא בשתי השמות אלו כי בשביל שהם מקטינים עצמם הקב"ה מגביה אותם".

כלומר, יעקב מסמל את היהודי שמתבטל בפני בורא עולם, כעין רבי זושא מאניפולי שלא אמר 'אני', שהרי אני יש רק אחד "אני ה' אלוהיכם". ודווקא מדרגה זו של יעקב היא המכשירה את מדרגתו של ישראל, שזהו היהודי שהולך בשליחות ה' להפיץ את שמו במרחקים, שכל עמי העולם מכל קצוות תבל נוהרים לשמוע מפיו את דבר ה'.

ומצאתי לרעיון זה גם סמוכים מדבריו של הרבי מליובביטש בשיחותיו: "בענין ההתנשאות ישנם בכללות שתי מדרגות: א. ההתנשאות שבענין המלכות על העם... ב. ההתנשאות העצמית (שמלמעלה מההתנשאות על העם), ומהחילוקים שביניהם - שבענין ההתנשאות על העם, ההתנשאות והעונה הם ב' הפכים.. משא"כ בענין התנשאות עצמית, יכול להיות התנשאות עצמית יחד עם ביטול בתכלית, ואינם בסתירה ול"ז..." (תורת מנחם כו, שנת תש"כ, שיחת ש"פ בשלח).

אם אני מבין נכון את דבריו, בסוג השני של ההתנשאות הוא מדבר על ההתנשאות שבאה מתוך החוויה עליה דברנו לעיל, שחוויה זו דרה דווקא בכפיפה אחת עם התבטלות מוחלטת, ודווקא ההתבטלות המוחלטת היא המכשירה אותה.

בסיכומו של עניין, ניסיתי לתאר את עומק חווית העמידה מול ה', ואף שברור שחוויה לא ניתן לצמצם למילים, מקווה אני שמכל מקום הצלחתי מעט לצבוע בצבעים.

ראשית כל עבורי, על מנת שאצליח להבין את מה שמתרחש אצלי עמוק בפנים, וגם בשביל אחרים, שוודאי חשים את אותן התחושות אך לא יודעים לתרגם את הרגשתם למילים.